

płk mgr Włodzimierz Kosterkiewicz
Dyrektor Okręgowy Służby Więziennej w Poznaniu

mjr mgr Krzysztof Kościelski
Specjalista Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Poznaniu

**Zadania Służby Więziennej w systemie zwolnieniowym osób pozbawionych
wolności w jednostkach penitencjarnych na przykładzie okręgu poznańskiego.
Stan obecny i perspektywy działań.**

I. Zaludnienie jednostek penitencjarnych a zwolnienia

Obecnie w 156 jednostkach penitencjarnych w Polsce (stany na 31 marca 2006 roku) przebywa 87252 osadzonych, w tym 72885 skazanych, 13917 tymczasowo aresztowanych i 450 ukaranych.

W ciągu roku 2005 zostało z różnych powodów zwolnionych 90688 osadzonych, w tym na mocy decyzji organu prowadzącego postępowanie karne – 28939, upływ terminu tymczasowego aresztowania – 671, koniec kary – 32763, warunkowe przedterminowe zwolnienia – 22201, przerwy w karze – 2243, uiszczenia grzywny – 2973, zgony – 124, z innych przyczyn – 774.

W okręgu poznańskim, gdzie funkcjonuje 15 jednostek (9 aresztów śledczych i 6 zakładów karnych), na co dzień przebywa 7648 osadzonych, w tym 6652 skazanych, 953 tymczasowo aresztowanych i 43 ukaranych.

Natomiast w roku ubiegłym łącznie przebywało w jednostkach penitencjarnych okręgu poznańskiego 35316 osadzonych, a zostało z różnych powodów zwolnionych 8073 osadzonych. Zwolnienia nastąpiły z następujących powodów: na mocy decyzji organu prowadzącego postępowanie karne – 2535, upływ terminu tymczasowego aresztowania – 72, koniec kary – 3306, warunkowe przedterminowe zwolnienia – 1599, przerwy w karze – 164, uiszczenia grzywny – 282, zgony – 9, z innych przyczyn – 106.

II. Regulacje prawne dotyczące zwalniania z zakładów karnych i udzielania pomocy postpenitencjarnej

Podstawowy zbiór przepisów dotyczących zwalniania osób pozbawionych wolności z aresztów śledczych i zakładów karnych zawiera kodeks karny wykonawczy w art. art. 41 oraz 164 – 168, który obowiązuje w praktyce od września 1998 roku. Już po kilku tatach doświadczeń, w roku 2003, znowelizowano część zapisów związanych z tą problematyką, gdyż pierwotnie, zwłaszcza w art. art. 164 i 165 kkw kodeks odnosił się do czynności przygotowujących skazanego do zwolnienia w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności, a nie określał praktycznych czynności z nim związanych. Obecnie administracyjne czynności funkcjonariuszy Służby Więziennej są uregulowane w zmienionych art. 166 i 167a.

Istotne podkreślenia jest również usankcjonowanie w kodeksie karnym wykonawczym współpracy personelu więziennego z kuratorami sądowymi w zakresie problematyki przygotowania do zwolnienia osadzonych z jednostek penitencjarnych.

Dodatkowe praktyczne działania w zakresie pomocy postpenitencjarnej uściślają także rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej z dnia 22kwietnia 2005 roku oraz w sprawie regulaminów organizacyjno – porządkowych wykonywania kary pozbawienia wolności (§§59 – 65) i wykonywania tymczasowego aresztowania (§§45 – 50) – obydwie z dnia 25 sierpnia 2003 roku, a także Zarządzenie nr 2/04 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 24 lutego 2004 w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych (§§59 – 65).

III. Przygotowanie do zwolnienia – proces readaptacji społecznej i przygotowanie do życia na wolności

1. Zatrudnienie osób pozbawionych wolności

Istotnym elementem resocjalizacji jest praca i nauka osób odbywających kary pozbawienia wolności. Zasady zatrudniania osób pozbawionych wolności ustalono w 1997 roku (oraz po zmianach w 2003 roku) w nowym kodeksie karnym wykonawczym, który rozszerzył katalog możliwości zatrudniania więźniów, obok pracy odpłatnej wykonywanej tradycyjnie w formie skierowania do pracy przez zakład karny wprowadzono możliwość zatrudnienia więźnia na podstawie umowy o pracę czy też umowy zlecenia albo umowy o dzieło. Dopuszczono też pracę zarobkową więźnia na własny rachunek. Sprawa – jak się okazało – o kapitalnym znaczeniu stała się odpłatna praca osadzonych przy pracach administracyjno - gospodarczych na rzecz zakładu karnego.

Nie mniej ważna okazała się możliwość nieodpłatnego zatrudnienia; obowiązkowa w wymiarze do 90 godzin miesięcznie na rzecz zakładu karnego i samorządu terytorialnego (prace pomocnicze i porządkowe) oraz dobrowolna – bez ograniczenia czasowego za pisemną zgodą osadzonego przy pracach publicznych na rzecz organów samorządu terytorialnego i przy pracach wykonywanych na cele charytatywne, bądź też przy pracach porządkowych i pomocniczych wykonywanych na rzecz zakładu karnego.

Te różnorodne formy zatrudnienia niewątpliwie sprzyjają aktywizacji więźniów, zapobiegają ich bezczynności, dają możliwość osobistej satysfakcji. W interesie prawidłowego wykonywania kary i samych skazanych jest przecież to, żeby jak najwięcej osób spośród nich i przez okres jak najdłuższy mogło być zajętych społecznie użyteczną pracą, nawet przy nieco niższych płacach bądź wręcz nieodpłatnie. Wreszcie skazani należycie wykonując pracę na rzecz społeczności lokalnej mają wyjątkową okazję pokazać się z dobrej strony społeczeństwu i że są w stanie zrobić coś dobrego na rzecz innych ludzi. Trzeba też zaznaczyć, że w wyniku badań oraz rozlicznych głosów skazanych, pozostawanie bez żadnego zajęcia w czasie odbywania przez nich kary stanowi dolegliwość, nierzadko przez nich głęboko odczuwaną. Bezczynność w zakładzie karnym stanowi jedno z podstawowych źródeł powstawania negatywnych przejawów „drugiego życia więziennego”, co można też traktować jako czynnik wykolejenia społecznego skazanych. Ten wachlarz możliwości zatrudnienia czy zajęcia skazanych bardzo pozytywnie wpłynął na wskaźnik powszechności zatrudnienia, który na koniec 2005 roku wyniósł średnio w kraju ok. 28,2%. W okręgu poznańskim (wszystkie jednostki w Wielkopolsce i cztery w województwie lubuskim: AŚ Zielona Góra, ZK Krzywaniec, AŚ Nowa Sól, AŚ Lubsko) osiągnęły ten wskaźnik w wielkości 40,6% przy ponad 7200 osadzonych na koniec 2005 roku we wszystkich jednostkach.

Osiągnięty wskaźnik plasuje Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Poznaniu na pierwszym miejscu w kraju.

Zasadniczą zmianą w nowelizacji z 2003 roku w kkw jest wprowadzenie zasady mającej na celu potaniecie pracy więźniów. Znalazło to odzwierciedlenie w zapisie mówiącym, iż „wynagrodzenie przysługujące skazanemu zatrudnionemu w pełnym wymiarze czasu pracy ustala się w sposób zapewniający osiągnięcie co najmniej połowy minimalnego wynagrodzenia określonego na podstawie odrębnych przepisów, przy przepracowaniu pełnego miesięcznego wymiaru czasu pracy lub wykonaniu miesięcznej normy pracy (art. 123§2 KKW – obecnie w 2005 roku - 899,10 zł, przy czym zatrudnieni skazani zgodnie z wytycznymi CZSW w Warszawie mają otrzymywać nie mniej niż 450 zł wynagrodzenia). Rozszerzono także katalog podmiotów, na rzecz których mogą być nieodpłatnie zatrudniani skazani.

Tak więc w chwili obecnej zatrudnienie skazanych można podzielić na:

- 1) zatrudnienie odpłatne:
 - a) w formie skierowania do pracy przez administrację;
 - b) w formie umowy o pracę;
 - c) w formie zawartej umowy zlecenia bądź umowy o dzieło;
 - d) w formie umowy o pracę nakładczą;
 - e) w oparciu o inne niż wyżej wymienione podstawy prawne;
- 2) obowiązkowe zatrudnienie nieodpłatne;
 - a) na rzecz jednostek organizacyjnych Służby Więziennej przy pracach porządkowych i pomocniczych w wymiarze do 90 godzin miesięcznie;
 - b) na rzecz samorządu terytorialnego przy pracach porządkowych w wymiarze do 90 godzin miesięcznie;
- 3) dobrowolne i nieodpłatne zatrudnienie za pisemną zgodą lub na pisemny wniosek skazanego:
 - a) na rzecz organów administracji publicznej przy pracach publicznych;
 - b) na rzecz organizacji i instytucji charytatywnych;
 - c) na rzecz jednostek organizacyjnych Służby Więziennej przy pracach pomocniczych i porządkowych;
- 4) dobrowolne i nieodpłatne zatrudnienie na wniosek skazanego w przywieziennych zakładach pracy w celu przyuczenia do zawodu.

Udział OISW w Poznaniu w zatrudnieniu krajowym osób pozbawionych wolności jest bardzo znaczny (ok. 18%) i znacznie wyższy niż wynikałoby to z proporcji zaludnienia. W tej sytuacji pracę posiada w okręgu poznańskim ponad 40,6% osadzonych, gdy w skali kraju ok. 28,2%.

Przy średnim zaludnieniu wszystkich 15 jednostek okręgu poznańskiego w roku 2005 wynoszącym 7219 (stan na 31.12.2005) osadzonych, zatrudniano w różnej formie 2755,54 skazanych, w tym 1662,58 odpłatnie, a 1092,96 nieodpłatnie.

Bez pracy pozostawało 4464 osadzonych.

1. Zatrudnienie odpłatne w roku 2005 (stan na 31.12.2005):

- w przywieziennych przedsiębiorstwach przemysłowych (PPM „POMET 2” we Wronkach) – 118,50;
- w przywieziennych gospodarstwach pomocniczych (GP Rawicz i ZRB Poznań) – 116,42;
- przy produkcji nakładczej – 49,92;
- u kontrahentów pozawieziennych – 308,91;
- przy pracach porządkowych i pomocniczych o charakterze administracyjno - gospodarczym (we wszystkich jednostkach penitencjarnych) – 1068,83;
- na własny rachunek - 0.

2. Zatrudnienie nieodpłatne w roku 2005 (stan na 31.12.2005):

- prace porządkowe i pomocnicze na rzecz jednostek penitencjarnych – 609,50;
- prace publiczne – 431,75;
- na cele charytatywne – 51,71.

W porównaniu z latami ubiegłymi nastąpił kolejny wzrost ilości osób zatrudnionych zwłaszcza wśród skazanych odbywających już kary pozbawienia wolności, których w dniu 31.12.2005 przebywało w jednostkach okręgu poznańskiego 6319. Tak więc wśród samych skazanych zatrudnienie sięgało 43%.

Średnie zatrudnienie osób pozbawionych wolności w jednostkach penitencjarnych okręgu poznańskiego w latach 2002 – 2005

<i>Rodzaj zatrudnienia</i>	<i>Średnia ilość etatów</i>			
<i>I. Zatrudnienie odpłatne</i>	2002	2003	2004	2005
1.Przedsiębiorstwo przemysłowe	105,92	104,17	120,17	118,50
2.Gospodarstwa pomocnicze	96,42	101,17	116,08	116,42
3.Produkcja nakładcza	42,00	52,58	45,67	49,92
4.Przedsiębiorstwa pozawiezienne	156,75	130,33	146,42	308,91
5.Prace porządkowe i pomocnicze	851,42	864,50	968,25	1068,83
6.Praca na własny rachunek	0,33	0,00	0,00	0,00
Razem - odpłatne	1252,83	1252,75	1414,58	1662,58
<i>II. Zatrudnienie nieodpłatne</i>				
7.Prace porządkowe i pomocnicze	499,33	513,92	542,58	609,50
8.Prace publiczne	299,25	310,17	334,42	431,75
9.Prace charytatywne	28,83	31,38	26,50	51,71

<i>Rodzaj zatrudnienia</i>	<i>Średnia ilość etatów</i>			
Razem - nieodpłatne	827,42	855,92	903,50	1092,96
<i>Zatrudnienie - ogółem</i>	2080,25	2108,67	2318,08	2755,54

**Zatrudnienie w jednostkach penitencjarnych okręgu poznańskiego
w latach 2002 - 2005**

<i>Jednostka penitencjarna okręgu poznańskiego</i>	<i>Średnia ilość etatów</i>			
	<i>Województwo wielkopolskie</i>			
	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>
1.AŚ Leszno	14,67	14,16	24,25	27,75
2.AŚ Ostrów Wlkp.	46,92	52,16	57,17	61,08
3.AŚ Poznań	426,26	441,99	477,25	539,16
4.AŚ Szamotuły	29,67	32,58	37,25	48,34
5.AŚ Śrem	56,92	63,33	76,33	122,81
6.AŚ Środa Wlkp.	47,57	41,10	38,43	45,24
7.ZK Gębarzewo	198,45	179,33	174,67	202,76
8.ZK Kalisz	80,66	95,05	114,50	111,01
9.ZK Koziegłowy	193,50	169,00	214,91	276,76
10.ZK Rawicz	246,52	259,75	266,33	304,09
11.ZK Wronki	359,51	360,50	373,84	430,75
Razem Wielkopolskie	1700,65	1710,34	1848,83	2187,97
	<i>Województwo lubuskie</i>			
12.AŚ Lubsko	21,42	26,50	31,99	35,75
13.AŚ Nowa Sól	20,52	23,00	19,76	27,25
14.AŚ Zielona Góra	75,08	72,50	102,17	147,99
15.ZK Krzywaniec	262,58	276,33	315,33	356,58
Razem Lubuskie	379,60	398,33	469,25	567,57
<i>Ogółem okręg poznański</i>	2080,25	2108,67	2318,08	2755,54

2. Szkolenia kursowe osób pozbawionych wolności

W 2005 r. odnotowano również kolejny znaczny wzrost ilości skazanych, którzy uczestniczyli w kursach przygotowania zawodowego lub w szkoleniach podnoszących kwalifikacje i zwiększających szansę na rynku pracy. W Polsce zorganizowano 233 kursy, w których uczestniczyło 3205 skazanych, a ukończyło je 3014 osadzonych.

Natomiast w 11 jednostkach penitencjarnych okręgu poznańskiego zorganizowano w sumie 31 szkoleń, w których uczestniczyło 340 osadzonych (w 2004 roku w 8 jednostkach zorganizowano 12 szkoleń, w których uczestniczyło 136 skazanych).

Na przeprowadzenie szkoleń wydatkowano 78 868 zł (50 814 zł w roku 2004).

3. Nauka w szkołach przywieziennych

W roku szkolnym 2004/2005 w jednostkach penitencjarnych w Polsce w 65 szkołach wszelkiego typu objętych nauczaniem było 3880 osadzonych. Największa ilość uczestniczyła w zajęciach szkół zawodowych – 2323, techników – 504, liceów – 571, gimnazjów – 411, szkół podstawowych – 43 i wyższych – 28.

W okręgu poznańskim, gdzie w zakładach karnych w Rawiczu i Wronkach działają 2 zespoły szkół, a w ich strukturach 4 szkoły, tj. dwie o charakterze zawodowym i dwa technika zawodowe.

W zajęciach szkolnych uczestniczyło w roku szkolnym w szkołach zawodowych 87 uczniów, a w technikach zawodowych 74 osadzonych.

Także poza obrębem jednostek penitencjarnych 14 osadzonych korzystało z nauczania w szkołach średnich, a 4 w szkołach wyższych.

4. Przepustki

Udzielanie zezwoleń na czasowe opuszczenie jednostki penitencjarnej jest istotnym elementem nie tylko stymulacji zachowań osadzonych, ale przede wszystkim swoistym sprawdzianem ich postępów w resocjalizacji oraz umiejętności społecznych przed udzieleniem zwłaszcza warunkowego zwolnienia oraz zwolnieniem na koniec kary.

W roku 2005 we wszystkich jednostkach penitencjarnych w Polsce udzielono łącznie 122158 wszelkiego rodzaju przepustek, z których nie powróciło 361 osadzonych, a tzw. niepowrotność wynosiła 0,29%.

W jednostkach okręgu poznańskiego łącznie wszystkich zezwoleń w roku 2005 udzielono 13079, co przy wszystkich 22 niepowrotach daje wskaźnik 0,17% (w roku 2004 udzielono 10343, co przy 21 niepowrotach dawało wskaźnik 0,20%). Nastąpił znaczący wzrost ilości wszystkich zezwoleń o blisko 26,5% w porównaniu w rokiem wcześniejszym.

5. Wykorzystanie funduszy pomocy postpenitencjarnej w roku 2005 w jednostkach penitencjarnych okręgu poznańskiego.

Dotychczasowe definicje dotyczące tzw. pomocy postpenitencjarnej odnoszą się zwłaszcza do działań związanych z readaptacją skazanych przebywających w jednostkach penitencjarnych lub je opuszczających. Powinno się im pomóc w przygotowaniu takich warunków do życia, by ich pobyt na wolności gwarantował dzięki nabytym umiejętnościom i środkom taki poziom życia i aktywności, które nie naruszałyby norm społecznych i zabezpieczały przed powrotem do przestępstwa.

Ustawowe zobowiązanie więziennictwa do prowadzenia takich działań wespół ze służbami kuratorskimi, organizacjami społecznymi czy pozarządowymi nakłada obowiązek prowadzenia wyspecjalizowanych form pomocy już w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności lub wkrótce po jej ukończeniu, co z reguły jest efektem wcześniejszych działań wyspecjalizowanych komórek działów penitencjarnych zajmujących się tą problematyką.

Utworzony zgodnie z art. 43§1 KKW fundusz pomocy postpenitencjarnej osiąga w skali roku wielkość rzędu 11 – 12 mln złotych, jednakże więziennictwo korzysta z niespełna połowy tej kwoty, pozostałymi beneficjentami są także sądy okręgowe i organizacje pozarządowe.

I tak w roku 2005 więziennictwo w Polsce otrzymało i wykorzystało 5460584 zł. Okręg poznański otrzymał do swej dyspozycji 609000 zł.

Okręg poznański (drugi co do wielkości w skali kraju wśród 15 okręgów) otrzymywał w minionych latach poniższe kwoty, które rozdysponował zgodnie z obowiązującymi przepisami, tj. *Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 września 1998 roku w sprawie szczegółowych zasad i trybu udzielania pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich rodzinom [...] oraz zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 listopada 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu tworzenia funduszu pomocy postpenitencjarnej oraz udzielania pomocy z tego funduszu i Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 kwietnia 2005 w sprawie Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej obowiązującym obecnie.*

Zakres i wartość udzielonej pomocy postpenitencjarnej w latach 2001 – 2005 w jednostkach okręgu poznańskiego przedstawia poniższa tabela:

Zakres i w wartość udzielonej pomocy postpenitencjarnej w latach 2000 – 2005 w jednostkach penitencjarnych okręgu poznańskiego (w zł)						
		2001	2002	2003	2004	2005
1	Świadczenia pieniężne	154099	112718	121543	95676	62333
2	Finansowanie odzieży, lekarstw, sprzętu rehabilitacyjnego, żywności, podręczników	94629	85373	90742	95914	75519
3	Opłaty za czynsze	808	150	250	250	1635
4	Koszty porad prawnych, psychologicznych lub zawodowych	1099	3922	42863	28758	133591
5	Kursy przygotowania zawodowego	33430	10478	16198	50814	78514
6	Koszty leczenia specjalistycznego lub rehabilitacji	291	5613	9678	3770	74514
7	Ilość przejazdów publicznymi środkami komunikacji	1639 szt.	1864 szt.	1947 szt.	1759 szt.	2191 szt.
8	Koszty uzyskania dokumentów tożsamości	17549	19918	27910	26880	25843
Razem		305279	238521	312340	303432	458388

Jak wynikało z szacunków, na zapewnienie w 2005 roku potrzeb jednostek w zakresie niezbędnym na udzielanie pomocy postpenitencjarnej potrzebna była kwota ok. 400 tys. złotych, a na realizację zadań w zakresie optymalnym potrzebna była kwota ok. 500 tys. złotych i takie zapotrzebowanie zostało przesłane do CZSW w Warszawie wraz ze sprawozdaniem z wykorzystania środków specjalnych w roku 2004. Wg planu pierwotnego w 2005 roku okręg poznański miał otrzymać 369000 zł z „Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej”, przeznaczonych na szeroko pojętą pomoc postpenitencjarną. Faktycznie okręg dysponował kwotą 609 000 zł (stanowiącą 165% planowanych środków), tj. o 320 000 zł wyższą do otrzymanej w 2004 roku (289 000 zł).

W 2005 roku nastąpiły przewidywane wcześniej dalsze zmiany w sposobach udzielania pomocy postpenitencjarnej osadzonym przebywającym w jednostkach penitencjarnych, gdyż środki specjalne zastąpiono od dnia 1.01.2005 celowym „Funduszem Pomocy Postpenitencjarnej”, a od dnia 22 kwietnia 2005 r. obowiązywało nowe Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej. Zgodnie z określonymi w tym Rozporządzeniu zasadami udzielania pomocy oraz zgodnie z wytycznymi Rady Głównej ds. Społecznej Readaptacji i Pomocy

Skazanym – dysponenta środków z funduszu pomocy postpenitencjarnej oraz Departamentu Nadzoru nad Wykonaniem Orzeczeń w Ministerstwie Sprawiedliwości fundusze te powinny być przeznaczone głównie na:

- *pokrywanie kosztów czasowego zakwaterowania lub udzielanie schronienia w ośrodku dla bezdomnych;*
- *organizowanie i finansowanie poradnictwa prawnego, promocji zatrudnienia i aktywizacji zawodowej;*
- *organizowanie i finansowanie kursów przygotowania zawodowego lub pokrywanie kosztów związanych z udziałem w takich kursach oraz składaniem egzaminów kwalifikacyjnych;*
- *pokrywanie kosztów związanych ze specjalistycznym leczeniem lub rehabilitacją zdrowotną oraz uzyskiwaniem orzeczeń o niepełnosprawności lub niezdolności do zatrudnienia, pomocy psychologicznej oraz terapii uzależnień, organizowanej poza placówką terapeutyczną;*
- *pomoc rzeczową w formie żywności lub bonów żywnościowych, odzieży, leków, protez, przedmiotów ortopedycznych i środków pomocniczych, o których mowa w art. 115 § 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny wykonawczy, zwanej dalej "ustawą", środków sanitarnych, podręczników i innych pomocy naukowych, niezbędnych przedmiotów wyposażenia domowego lub narzędzi i wyposażenia potrzebnego do wykonywania wyuczonego zawodu albo prowadzenia na własny rachunek działalności gospodarczej;*
- *okresową dopłatę do bieżących zobowiązań czynszowych za lokal mieszkalny, do którego osoba ubiegająca się o pomoc ma tytuł prawny;*
- *finansowanie przejazdów środkami komunikacji publicznej lub pokrywanie kosztów transportu specjalnego, zgodnie ze wskazaniami lekarskimi;*
- *pokrywanie kosztów związanych z uzyskaniem dowodu osobistego oraz innych niezbędnych dokumentów;*
- *udzielanie świadczeń pieniężnych na określony cel i okres wskazany przez organ udzielający pomocy - w szczególnie uzasadnionych wypadkach.*

I zgodnie z ww. przepisami i wytycznymi była realizowana pomoc postpenitencjarna w jednostkach okręgu poznańskiego w 2005 roku.

W związku ze zmianą polityki udzielania pomocy postpenitencjarnej nastąpiły dalsze zmiany strukturze świadczeń - maleje procentowy udział ilości świadczeń materialnych tj. świadczeń pieniężnych, świadczeń rzeczowych, wydanych biletów na przejazd koleją i wyrobionych dowodów osobistych, a zwiększa się odsetek aktywizujących form przygotowania do readaptacji społecznej skazanych w okresie poprzedzającym opuszczenie zakładu karnego, tj. programy aktywnego poszukiwania pracy, kursy przygotowania zawodowego. Działania te ukierunkowane są szczególnie na skazanych w okresie przygotowania do życia po zwolnieniu.

Jednakże nie tylko ilość ujawnionych przypadków bezdomnych jest adekwatnym obrazem rzeczywistości, ale stale wzrastająca potrzeba i skuteczność kierowania byłych osadzonych do schronisk i noclegowni, interwencje w sprawie utrzymania dotychczasowego mieszkania lub pozyskania nowego czy wreszcie skierowania do domów pomocy społecznej.

Ubiegłych latach 2000 – 2005 podejmowano następujące działania:

- a) interwencje w sprawie utrzymania dotychczasowego mieszkania lub pozyskania nowego lokalu:
 - o w roku 2000 – 88 przypadków;
 - o 2001 – 83;
 - o 2002 – 121;
 - o 2003 – 141;
 - o 2004 – 149;
 - o 2005 – 150.
- b) umieszczenia w noclegowniach i schroniskach:
 - o w roku 2000 – 207;
 - o 2001 – 210;

- o 2002 – 323;
- o 2003 – 326;
- o 2004 – 97;
- o 2005 – 70.

c) umieszczenie w domach pomocy społecznej:

- o 2000 – 7;
- o 2001 – 6;
- o 2002 – 2;
- o 2003 – 2;
- o 2004 – 1;
- o 2005 – 4.

Zauważyć jednak należy, iż w tym ostatnim przypadku rolę tradycyjnych DPS przejmują stopniowo organizacje pozarządowe, które oferują nie tylko pobyt, ale i różne formy aktywizacyjne, które z jednej strony są kontynuacją np. terapii uzależnień czy zajęć readaptacyjnych prowadzonych w więzieniach, ale i pozwalają dzięki posiadanym przez nich środkom na rzeczywiste przywrócenie do pełnienia odpowiednich ról społecznych.

Także ośrodki pomocy społecznej udzielały w tym zakresie zapomóg rodzinom skazanych, jednakże wielkość i zakres tej pomocy nie jest znany.

W celu pozyskiwania lokali mieszkalnych oraz skierowania do schronisk i noclegowni współpracowano między innymi z:

- miejskimi ośrodkami pomocy społecznej znajdującymi się w miastach powiatowych województwa wielkopolskiego i lubuskiego;
- Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie w Poznaniu;
- Wydziałem Lokalowym Urzędu Miejskiego w Poznaniu, gdzie składano wnioski o zamianę lub przydzielenie lokalu;
- Schroniskami dla bezdomnych w Szczepankowie, Wiktorowie, Michałowie,
- Schroniskiem św. Brata Alberta przy ul. Widłakowej 3,
- Stowarzyszeniem „Barka” w Poznaniu, ul. Św. Wincentego 6/7,
- Wielkopolskim Centrum Pomocy Bliźniemu „Monar - Markot” w Rożnowicach koło Obornik oraz innymi ośrodkami w Łodzi k. Stęszewa, w Poznaniu na ul. Starołęckiej 36/38 oraz Lesznie.

Zwalnianym skazanym oprócz kompletu niezbędnych dokumentów przekazywane są także informatory o możliwości otrzymania pomocy w postaci folderu.

Jednakże jak wynika z informacji otrzymanych z poszczególnych jednostek, zwłaszcza od wychowawców zajmujących się rutynowo udzielaniem pomocy postpenitencjarnej, skazani mimo interwencji w sprawie umieszczenia w schroniskach lub noclegowniach, nie zgłaszają się do nich w ok. 1/2 przypadków, a głównym powodem jest niechęć do utrzymywania abstynencji alkoholowej. Osoby bezdomne w lwiej części wywodzą się spośród osób ukaranych kilkunastoma lub kilkudziesięcioma dniami aresztu lub karami zastępczymi za nieuiszczone grzywny. U większości z nich zachodzi także potrzeba leczenia dermatologicznego i wymiany odzieży z uwagi na zniszczenie i wszawicę. Są to dodatkowe koszty obciążające budżety pomocy postpenitencjarnej poszczególnych jednostek.

W ok. 2/3 przypadków ośrodki pomocowe nie udzielają odpowiedzi na interwencje ze strony administracji jednostek, stąd też nie jest możliwe potwierdzenie faktu uzyskania pomocy. Także sami byli skazani w ilości ok. 1/3 nie zgłaszają się po zwolnieniu do ośrodków pomocowych.

Podczas pobytu w aresztach i zakładach skazani informowani są za pomocą audycji radiowęzłowych o możliwościach uzyskania pomocy w regulowaniu opłat czynszowych za pośrednictwem ośrodków pomocy społecznej, jednakże jak wskazuje z tej formy pomocy korzysta niewielu osadzonych np. w roku 2005 - 4.

W przygotowaniu skazanych do zwolnienia uczestniczą także kuratorzy sądowi, którzy przeprowadzali wywiady środowiskowe w celu ustalenia sytuacji rodzinnej, materialnej i lokalowej osób pozbawionych wolności lub też interweniowali w powyższych sprawach współpracując z administracją poszczególnych jednostek. W poszczególnych latach 2000 – 2005 przeprowadzono:

- a) wywiady środowiskowe:
 - 2000 – 208;
 - 2001 – 295;
 - 2002 – 311;
 - 2003 – 481;
 - 2004 – 976;
 - 2005 – 1426.
- b) objęto okresem przygotowania do wolności w myśl art. 164§1 kkw:
 - 2000 – 72 skazanych;
 - 2001 – 95 skazanych;
 - 2002 – 50 skazanych
 - 2003 – 157 skazanych;
 - 2004 – 208 skazanych;
 - 2005 – 161 skazanych.

6. Postępowanie z osobami bezdomnymi w jednostkach penitencjarnych okręgu poznańskiego

Zgodnie z posiadanymi przez OISW w Poznaniu informacjami dotyczącymi bezdomności osób odbywających karę pozbawienia wolności stwierdzić należy, iż systematycznie wzrasta ilość skazanych, którzy nie posiadają stałego miejsca pobytu i lokalu mieszkalnego.

Według sprawozdań dotyczących udzielania pomocy postpenitencjarnej z lat 2000 – 2005 skala zjawiska bezdomności wyglądała następująco w jednostkach okręgu poznańskiego:

- w roku 2000 – 377 przypadki;
- w roku 2001 – 864;
- 2002 – 585;
- 2003 – 576;
- 2004 – 513;
- 2005 – 710.

Najczęstszymi przyczynami bezdomności wśród osadzonych są:

- wieloletnie nieopłacanie czynszu wynikającego z trybu życia, tj. nadużywania alkoholu, środków odurzających;
- pobyty, nieraz wieloletnie i wielokrotne, w jednostkach penitencjarnych;
- utrata stałych źródeł dochodu;
- eksmisja w wyniku decyzji sądów w sprawach rozwodowych, zwłaszcza po sprawach dotyczących przestępstw przeciwko rodzinie;
- wybór włóczęgowskiego trybu życia;
- niechęć do zmiany stylu życia,
- niepodejmowanie pracy zarobkowej,
- nieporadność życiowa,
- świadoma rezygnacja z doradztwa ośrodków pomocy społecznej lub innych organizacji,
- unikanie interwencji ze strony upoważnionych instytucji wyżej wymienionych.

Mimo stwierdzenia takich faktów wiele osób pozbawionych wolności najczęściej nie przyznaje się do swej bezdomności i niechętnie współpracuje z administracją jednostek penitencjarnych w celu określenia ich potrzeb w tym zakresie i zmiany ich sytuacji.

Zjawisko bezdomności wśród skazanych i opuszczających jednostki penitencjarne pogłębia się także z powodu braku zatrudnienia podczas wykonywania kary pozbawienia wolności. Dotyka to większość skazanych, gdyż już sam fakt tymczasowego aresztowania powyżej 3 miesięcy skutkuje rozwiązaniem umowy o pracę na wolności. Zaś wieloletnie pozbawienie dochodów w trakcie wykonywania kary eliminuje niemal trwale z rynku pracy.

Wieloletnia beczynność skazanych mimo podejmowanych prób aktywizowania zawodowego pogłębia się w większości przypadków powielając w ten sposób schemat „wyuczonych bezradności”. Takie osoby oczekują na załatwienie spraw przez innych, np. kuratorów czy pracowników socjalnych, a w przypadku negatywnych reakcji, wytwarza się u nich poczucie odrzucenia, niechęci do instytucji pomocowych, a bardzo często powrót do przestępstwa.

Przypuszczać należy, że skala rzeczywistej bezdomności jest większa aniżeli ilość ujawnionych przypadków. Częstokroć skazani nie podają administracji jednostek penitencjarnych podczas odbywania kary pozbawienia wolności informacji o utracie lokalu mieszkalnego lub eksmisji, uważając, że informacja o czasowym pobycie lub zameldowaniu u osób bliskich lub znajomych jest wystarczająca.

IV. Podsumowanie

Rola funkcjonariuszy działu penitencjarnego, którzy realizują podstawowe zadania związane z readaptacją skazanych jest nie do przecenienia. Jednakże ilość personelu nie tylko tego działu służby, ale i pozostałych działów służb jest wysoce niewystarczająca.

Ilość personelu pedagogicznego przypadająca na odpowiednią ilość osób pozbawionych wolności waha się w jednostkach penitencjarnych okręgu poznańskiego od 60 do 110 osadzonych przypadających na jednego wychowawcę.

Nie jest to optymistyczna wizja związana z prowadzeniem oddziaływań wychowawczych i dlatego sytuacja ta powinna ulec zmianie, podobnie jak nakłady finansowe i rzeczowe na prowadzenie oddziaływań readaptacyjnych w zakładach karnych czy aresztach śledczych.